

Uskonto tieteiden taistelukenttänä

Krister Talvinen

Tieteessä tapahtuu -lehden numeroissa 4/2001-8/2001 on käyty keskustelua uskonnon tutkimisesta ja uskosta erilaisten näkökulmien kautta. Uskonnon tutkimisen välisten näkökulmien vastakkainasettelu on kuitenkin turhaa. Kukin uskonnon tutkimisen metodi tuottaa itsensä näköisiä tuloksia, ja on väärin kritisoida tutkimusmenetelmää B siitä, ettei se tuota menetelmän A mukaisia tuloksia.

Käydyn keskustelun osapuolet ovat edustaneet muun muassa uskonnon kognitiivista tutkimusta (Pyysiäinen), uskonnonfilosofiaa (Pihlström), ymmärtävää tutkimusta (Gothoni) ja kriittistä kulttuurintutkimusta (Taira). Etenen problematisoimalla ensin uskonnon kognitiivista tutkimusta, sitten tarkastelen eri näkökulmien vastakkainasettelua ja lopuksi käsittelen uskon ja etiikan välistä suhdetta.

Kognitiivisen uskontotieteen näkökulma uskontoon

Ilkka Pyysiäinen (1997, 2001c) tarkastelee uskontoa ihmismielen mekaniemien toiminnan kautta. Hänen mukaansa uskonnollisessa toiminnassa ihminen käsitteellistää maailman uskonnollista ulottuvuutta intuition vastaisten toimijoiden välityksellä. Käsite Jumalasta perustuu ontologisten kategorioiden sekoittamiseen intuitionvastaisesti: Jumala on kaikkialla eikä konkreettisesti missään. Hän on jumaluutensa vuoksi jotain täysin inhimillisyydestä poikkeavaa, mutta Jeesuksen kautta hän on myös ihmisenkaltainen. Jumala on ihmisen käsitejärjestelmän välttämätön raja. Ymmärtäessämme tiedollisen rajallisuutemme, nimeämme jumalaksi tai nirvanaksi tai valaistumisen tilaksi sen, mitä emme voi käsitellä. Jumalan kategoria tai käsite nimeää sen, mistä ei voida puhua. Siksi ei ole mielekäästä puhua Jumalasta erisnimenä, sillä kussakin kulttuurisessa yhteisössä tai perinteessä jumalan kategoria saa erilaisia sisältöjä. Yksittäisen perinteen eheytyessä yhteisössä tunnustetuksi opiksi tuonpuoleisen olemuksesta, voimme alkaa puhua uskonnosta. Uskonto on "rakentunut inhimillisten käsitejärjestelmien rajojen ylittämisen problematiikan ympärille" (Pyysiäinen 1997, 227). Jos uskontoa tai jumalaukkoa ajatellaan määrittävän (A) tuonpuoleisen ajattelemisen inhimillisen kategorisaation ulkopuolella olevaksi ja (B) intuition vastaisten toimijoiden oletaminen, niin (A) ja (B) yhdessä eivät muodosta uskonnollisuuden tai jumalaukseen riittävää eikä välttämätöntä ehtoa. Esimerkiksi "ajatusta" voidaan pitää intuition vastaisena oliona. Toisaalta ajatus on mentaalinen ilmiö, mutta silti se saa aikaan fyysisiä muutoksia kehossa. Psykofyysisen kausaliteetin ongelma eli kysymys siitä, miten mentaalinen mieli voi vaikuttaa fyysiseen ruumiiseen, ilmenee muun muassa sellaisissa olioissa kuin ajatukset, intenciot ja tunteet. Ajatukset mentaalisisina ilmiöinä kuuluvat tuonpuoleiseen, mutta havaittavien fyysisten vaikutuksiensa vuoksi ne kuuluvat myös "tämänpuoleiseen". Toisin sanoen ne ovat samaan aikaan jotain käsitettävää mutta samalla jotain käsitättämätöntä. Tämä ei kuitenkaan riitä tekemään ajatuksista jumalankaltaisia olioita. Siis (A) ja (B) eivät ole uskonnollisuuden tai jumalaukseen riittävä ehto - mutta eivät myöskään välttämätön ehto.

Jääkiekko-ottelua, sekulaaria humanismia ja lentävän lautasen näkemistä voidaan tarkastella uskonnollisina ilmiöinä, mutta niihin ei liity intuition vastaisten toimijoiden oletamista tai käsitejärjestelmän rajojen problematisointia. Esimerkiksi lentävän lautasen näkemiseen ei tarvita intuition vastaisia toimijoita. Uskon taivaalla näkemäni tunnistamattoman lentävän esineen olevan älyllisten humanoidien ohjaama lentävä lautanen, taustaolettamukseni ollessa, että on erittäin todennäköistä, että universumissa on ihmisten lisäksi myös muita älyllisiä olioita. Uskomustani "taivaalla on lentävä lautanen" voidaan pitää esimerkkinä antropomorfismista ja siten uskonnollisena toimintana, mutta uskomukseen ei sisälly ajatusta intuition vastaisista toimijoista. Siis (A) ja (B) eivät ole uskonnollisuuden tai jumalaukseen välttämätön ehto.

Voi tietenkin olla, ettei Pyysiäinen ole pyrkinytkään määrittelemään uskonnollisuuden tai jumalaukseen välttämättömiä ja riittäviä ehtoja. Onhan "uskonto" vain tutkijoiden luoma konstruktio, joka voidaan määrittellä eri tavoin (Pyysiäinen 2001b, 12). Pyysiäinen kuitenkin muotoilee teoriassaan ilmiselvästi näkemyksensä siitä, mikä on uskonnolliselle ajattelulle keskeistä. Jos siis tukeudumme Pyysiäisen määrittelemään tai teoriaan uskonnollisuudesta, niin tämän loogisena seurauksena on seuraavat seikat: (i) asioista, joita yleisesti ottaen ei pidetä uskonnollisina, tulee uskonnollisia ja (ii) asiat, joita voidaan pitää uskonnollisina, eivät Pyysiäisen mukaan ole uskonnollisia. Lisäksi vaikuttaa siltä, että kognitiivinen lähestymistapa ei pysty huomioimaan uskonnon sosiaalista puolta. Henkilön yksittäinen uskomus kuten "huomenna on joulun" ei paljasta itsessään vielä mitään henkilön uskonnollisuudesta. Kuitenkin kyseiseen uskomukseen voi sisältyä selvästi uskonnollisia elementtejä, jotka voivat paljastua tutkimalla intuition vastaisten toimijoiden sijaan henkilön sosiaalista ja kulttuurista viitekehystä.

Kun Pyysiäinen (2001, 76) yhtyy Antti Revonsuon (2001, 78-82) väitteeseen siitä, että kognitiivinen tutkimus tarvitsee avukseen neurotieteitä, voidaan Pihlströmin (2001, 71) tavoin kysyä, mikä relevanssi aivotutkimusten yhteydessä saatavalla neurofysiologisella datalla on yritettäessä ymmärtää uskonnollista ajattelua. Onhan ilmeistä, että uskonnolliset kokemukset tai uskomukset näkyvät jollain tavalla aivojen tiedonkäsittelyprosesseissa, mutta eikö näihin keskittyminen jätä välttämättä jotain myös pois uskonnollisuuden kuvaamisesta. Ainakin se, miltä tuntuu olla uskova, jää neurotieteiden tavoittamattomiin. Tätä uskonnollisuuden subjektiivista elementtiä niin sanottu ymmärtävä tutkimus yrittää tavoittaa.

Uskonnon subjektiivisen ja objektiivisen tutkimuksen metodologiasta

René Gothóni (2001) luonnehtii ymmärtävää uskontotiedettä pyrkimyksenä kuunnella uskovia heidän omissa ympäristöissään, ja samalla tutkijan pitäisi reflektoida kriittisesti omia ennakkonäkemyksiään. Näin vieraan kulttuurin kohtaamisen pitäisi saada aikaan muutoksia esiyymmäryksessämme. Tämän

hermeneuttisen tutkimusmallin tarkoituksen mukaan tutkijan ja tutkittavien merkitysjärjestelmät lähenyvät toisiaan ja näin ymmärtämisemme lisääntyy. Tämän Gothonin ajatuksen eläytyvästä ymmärtämisestä Pyysiäinen (2001b, 15) kuitenkin leimaa epämääräisiä tuloksia tuottavaksi itsepetokseksi. Samalla hän samastaa oman tutkimusmetodinsa objektiiviseksi ja syyttää ymmärtävää tutkimusta ideologiseksi sillä perusteella, että "eläytyvät tutkijat" pyrkivät vain puolustamaan omaa uskonnollisia vakaumuksiaan (Pyysiäinen 2001b, 13). On kuitenkin selvästi arveluttavaa väittää ymmärtävän tutkimuksen olevan subjektiivista ja kognitiivisen tutkimuksen objektiivista. Kaikki tutkimushan lähtee liikkeelle tietyistä oletuksista, ja tuskin Pyysiäinenkään haluaa väittää, että kognitiivinen uskontotiede on objektiivista siinä mielessä, että sillä on suora yhteys ulkomaailmaan ja näin sen universaalisesti tosilla tutkimustuloksilla on jumalainen painoarvo.

Lisäksi Pyysiäisen peräänkuuluttaman objektiivisuuden asettaa outoon valoon hänen antirealistinen näkemyksensä. Hänen mukaansa olemme kielen vankeja siten, että yhteytemme todellisuuteen muodostuu vain sanojen ja käsitteiden avulla, jotka muokkaavat myös aistiemme ja kognitiomme välittämiä representaatioita todellisuudesta (Pyysiäinen 1997, 179; 2001c, 22-23). Jos kerran sanat viittaavat vain sanoihin, niin eikö totuudesta tule vain kielen sisäistä - sanojen merkitysten vaihtuessa vaihtuvat myös niiden totuusehdot. Väitettäessä totuutta kielen sisäiseksi ominaisuudeksi onkin aiheellista kysyä, mitä "objektiivinen" tutkimus enää merkitsee?

Koko subjektiivisen ja objektiivisen tutkimuksen vastakkainasettelu on turha. Samoin jos vastakkain asetetaan kognitiotutkimuksen selittävä ote ja hermeneuttisen tutkimuksen ymmärtävä ote, niin eikö vastakkainasettelusta päästä eroon vain toteamalla, että myös selittävä tutkimus pyrkii lisäämään ymmärrystämme maailman ilmiöistä ja ymmärtävä tutkimus pyrkii myös selittämään niitä. Lisäksi on ilmeistä, että kumpikin tutkimustraditio tuottaa itsensä näköisiä kuvauksia tutkimuskohteesta. On tietenkin eri asia, että ovatko eri tutkimustulokset toisiaan poissulkevia tai voidaanko niitä lainkaan mielekkäästi vertailla keskenään. Selvää on kuitenkin ainakin se, että ymmärtävän tutkimuksen tuloksena ei voi syntyä kognitiivisen tutkimuksen mukaisia tuloksia tai päinvastoin. Uskonnollisuutta tutkittaessa on myös selvä ero sillä, mennäänkö uskovia kuuntelemaan kentälle vai tutkitaanko laboratoriossa heidän aivojensa neurofysiologisia prosesseja. Kuitenkin uskontojen teoretisoimiseen tarjolla olevien näkökulmien paljous on ilahduttavaa. Tämän näkökulmien moneuden soisi säilyvän, vaikkakin suoranaisia syytöksiä epätieteellisyydestä onkin kohdistettu välillä eri teorioita kohtaan. On myös toivottavaa, että eri näkökulmien välillä käydään kriittistä keskustelua. Ehkä jo pelkkä keskustelu on merkki siitä, että yhteisiä kosketuspintoja löytyy. Maailma jossa uskonnon tutkimusta problematisoidaan eri näkökulmista on parempi kuin maailma, jossa uskonnon tutkimusta dominoi yksi suuntaus.

Usko ja etiikka

Humanistisiin tieteisiin sisältyvä ajatus ymmärtämisestä on pohjimmiltaan eettistä. Ymmärtämiseen pyrkimisen taustalla lienee ajatus vieraiden kulttuurien ja yksilöiden välisen yhteisymmärryksen lisäämisestä. Eikä meidän tarvitse ajatella ymmärtämisen kohdalla eksoottisten kulttuurien kohtaamista, sillä jo omassa kulttuurissamme riittää tarvetta ihmisten välisen ymmärryksen lisäämiselle. Ja tästähän humanismissa lopulta on kyse, siksi humanismi on eettinen valinta kuten on myös humanistisen tutkimuksen tekeminen. Tätä taustaa vasten onkin eettisesti kyseenalaista leimata ymmärtävää tutkimusta Pyysiäisen (2001b, 15) tavoin itsepetokseksi.

Uskontoon liittyvien tutkimuseettisten pohdintojen sijaan Pihlström (2001) ja Eskola (2001) käsittelevät uskon eettistä puolta. Heidän mukaansa uskonnollisuudella on yhteys toivoon ja yleiseen elämänasenteeseen (Pihlström 2001, 74; Eskola 2001, 59). Olen täysin samaa mieltä, sillä uskonnollisuudella on vahva eettinen aspekti. Henkilön usko Jumalaan voi tuottaa hänelle samalla tavalla psykologista mielihyvää kuin oma uskokukseni "olen tasapainoinen ihminen". Vaikka kummallekaan uskokukselle ei ehkä löydy samalla tavalla evidenssiä kuin uskokukselleni "edessäni on tietokone", niin silti sekä Jumalaan uskomista että omaan tasapainoisuuteeni uskomista on pidettävä rationaalisena uskomisena. Mutta eikö sitten tämän perusteella voida väittää, että on rationaalista uskoa sellaiseenkin jumalaan, jonka tulkitsen vaativan minulta ihmisten tappamista? Tämä ei kuitenkaan seuraa, sillä aivan kuten ei ole eettisesti oikein eikä myöskään rationaalista uskoa "pikkulasten tappaminen on oikein" niin ei myöskään ole rationaalista uskoa "minun on tapettava ihmisiä jumalani käskystä". Rationaalinen uskominen tarkoittaa myös eettisesti hyväksyttävällä tavalla uskomista. Uskonnollisuutta voidaan puolestaan tutkia - kognitiivisen, ymmärtämiseen pyrkivän ja valtaintressejä purkavan tutkimuksen lisäksi - eettisenä asenteena.

Johtopäätökset

Kirjoitukseni johtopäätökset ovatkin:

- (1) Kognitiotiede ei tuota yksinään riittävää tietoa uskonnosta. Uskonnon kognitiotieteellinen tutkiminen ei pysty huomioimaan uskonnon ilmentymistä uskovan henkilön subjektiivisella kokemustasolla ja uskonnollisten ilmiöiden sosiaalista rakentumista.
- (2) Uskonnon tutkimisen välisten näkökulmien vastakkainasettelu on turhaa. Kukin uskonnon tutkimisen metodi tuottaa itsensä näköisiä tuloksia, ja on vääriin kritisoida tutkimusmenetelmää B siitä, ettei se tuota menetelmän A mukaisia tuloksia.
- (3) Usko on myös eettinen asenne. Useimmiten uskonnollinen uskomus edustaa täysin rationaalista, ja eettisesti hyväksyttävää uskomista.

KIRJALLISUUTTA

Eskola, Antti (2001): "Uskoa pohtiva filosofi". Tieteessä tapahtuu 6/2001.
Gothi, Rene (2001): "Ymmärtämisen edellytys uskontotieteessä". Tieteessä tapahtuu 6/2001.
Pihlström, Sami (2001): "Fyysikon uskonnollisuus, uskontotieteilijän uskonnottomuus". Tieteessä tapahtuu 4/2001.
Pyysiäinen, Ilkka (1997): Jumalan selitys. Otava, Keuruu.
Pyysiäinen, Ilkka (2001): "Kognitiotieteen re-presentaatio". Tieteessä tapahtuu 4/2001.
Pyysiäinen, Ilkka (2001b): "Reduktio kielletty! Sortumisvaara!". Tieteessä

taphtuu 5/2001.

Pyysiäinen, Ilkka (2001c): Harvat ja valitut. Yliopistopaino, Helsinki.
Revonsuo, Antti (2001): "Kognitiotieteen filosofiaa". Julkaistu kirjassa Pertti
Saariluoma, Matti Kampinen, Antti Hautamäki (toim.) Moderni kognitiotiede
(Gaudeamus, Helsinki), 51-84.

Kirjoittaja on valtiotieteen maisteri ja toimii tutkijana Turun yliopiston filosofian
laitoksella.

